

ABDULLA QODIRIY HIKOYALARI TAHLILI

Ahmadjonova Dilobarxon Valixon qizi

FDU filologiya fakulteti 3 – bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Qodiriy hikoyalarining badiiy xususiyatlari, mavzu va g‘oya doirasi hamda yozuvchining o‘ziga xos uslubi tahlil qilinadi. Adib asarlarida jamiyat hayoti, insoniy munosabatlar, ijtimoiy muammolar va milliy qadriyatlarning aks etishi ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, hikoyalarda qahramon xarakterining ochilishi, voqealar rivoji va badiiy tasvir vositalarining qo‘llanilishi misollar orqali ko‘rib chiqiladi. Maqola davomida yozuvchining realizm an‘analariga sodiqligi hamda o‘zbek adabiyotidagi o‘rni va ahamiyati tahliliy yondashuv asosida ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qodiriy, Uloqda, Jinlar bazmi, realistik hikoya, personaj.

Hikoya badiiy adabiyotimizda kichik epik janr bo‘lib hayot hodisalarin ixcham holda ifoda etadigan nasriy asar turi hisoblanadi. Bu janr qadimdan rivojlanib. Kelgan jumladan buning ilk yozma namunalarini Kultegin va To‘nyuquq Bitiktoshlarida uchratamiz, Rabg‘uziyning “Qissasi Rabg‘uziy” asarida ham ahloqiy hikoyalarni ko‘ramiz. O‘zbek adabiyotida XX asrga kelib realistik hikoya janri shakllana boshladi shu jumladan jadid adabiyotida hikoya janri rivojiga nazar tashlasak Cho‘lponning “Qurboni jaholat”, Abdulla Qodiriyning “Uloqda” hikoyalari realistik hikoya janrining yorqin namunalaridir. Xo‘sh nega aynan realistik usulda yozilgan bu hikoyalar? Bunga sabab o‘sha davr muhiti, sho‘rolar tazyiqi chunki ochiqdan-ochiq qilingan tanqid har qanday yozuvchining jonini hatarga qo‘ygan va arzimagan sabablar bilan adabiyotimizning buyuk chinorlarini chopmasdan qulatishgan uchun ham turli taxalluslarni qo‘llash jadid adabiyotida rivojlandi.

Abdulla Qodiriy inson ruhiyatining eng nozik qirralarini kashf etgan mohir psixolog sifatida ham namoyon bo‘ladi, buni uning “Jinlar bazmi” deb nomlangan “mavhum” hikoyasi misolida yaqqol ko‘rish mumkin. Hikoya “asarlar ichidagi asar” uslubida qurilgan bo‘lib, ota tomonidan so‘zlab berilgan voqea orqali kitobxonni qorong‘u va vahimali

muhitga, ya'ni O'sar akaning charchoq va yolg'izlik ta'sirida yuzaga kelgan xayoloti ichiga olib kiradi. Adib asar avvalida tabiat manzaralarini — qorong'u bog', chigirtkalar chirillashi va kimsasiz xumdon chakalakzori tasvirini shunday mahorat bilan chizadiki, bu muhit qahramonning ruhiy uyg'oqligini susaytirib, uni mavhum bir dunyoga tayyorlaydi. O'sar akaning "bazzm"ga duch kelishi va u yerdagi detallar — ipak gilamlar, samovarlar, chiroqlar va notanish, ammo qahramonning ismigacha biladigan "kishilar" — aslida inson ongining qattiq toliqish, ochlik va yolg'izlik natijasida hosil qilgan gallyutsinatsiyasi ekanligini Qodiriy realistik bo'yoqlarda tasvirlaydi. Yozuvchi bu yerda inson psixikasining o'ta nozik tomonini ochadi: qahramon o'zi bilgan narsalarni (masalan, kunduzgi istak chilpish ishlari) xayoliy qahramonlar tilidan eshitishi uning ongosti dunyosi tashqariga "otilib" chiqqanidan dalolat beradi. Ayniqsa, musiqaning qahramon ruhiyatiga ta'siri asarning eng yuqori nuqtasi (kulminatsiyasi) hisoblanadi. Birinchi bosiq va mahzun mashqning uni ezib yig'latishi qahramonning kunduzgi og'ir mehnatidan kelib chiqqan jismoniy va ruhiy toliqishining "erishi" bo'lsa, ikkinchi shodlikli kuyning uni raqsga tushirishi inson hissiyotlarining tashqi ta'sirlarga naqadar moyilligini ko'rsatadi. Bu yerda Qodiriy "o'n besh-o'n olti yoshli qiz" obrazini kiritish orqali go'zallik va san'atning qahramonni hayratga solish kuchini tasvirlaydi. Biroq, qahramonning o'z erki bilan emas, balki "allaqanday bir kuch" ta'sirida raqsga tushishi va atrofdagilarning uni masxaralashi — aslida kishining xurofot va qo'rquv asiri bo'lib qolgandagi ayanchli holatiga ishoradir. Hikoya yakunida O'sar akaning qorong'u ariq ichida yolg'iz, mukkasidan ketgan holda uyg'onishi bilan barcha sehrli manzaralarning yo'qolishi, yozuvchining asosiy maqsadi — xurofot va "jin" kabi tushunchalarning asosi faqatgina insoniy vahima, qorong'ulikdan qo'rqish va xayolat ekanini isbotlashga qaratilgan.

Qodiriy bu asari orqali ma'rifatparvarlik g'oyalarini ilgari suradi: hikoyadagi muallim afandining xulosaviy so'zlari barcha vahimalarning kaliti ilm va mantiqda ekanligini ko'rsatadi. Adibning tili — sodda, xalqona va ayni paytda nihoyatda tasviriy bo'lib, u har bir detal orqali kitobxonni hayajon va qo'rquv ostida ushlab turishga erishadi. Shunday qilib, "Jinlar bazmi" shunchaki mistik hikoya emas, balki insonni o'z ichki "jinlari"dan,

ya'ni qo'rqoqlik va nodonlikdan xalos bo'lishga chorlovchi, psixologik tahlilga boy o'lmas asardir.

Uloqda" hikoyasi o'zbek realistik adabiyotining shunday durdonasiki, unda muallif milliy o'yin tasviri orqali inson ruhiyatining eng baland cho'qqilarini va ijtimoiy hayotning eng chuqur fojialarini bir nuqtada birlashtira olgan. Hikoya faqatgina bir bolaning sarguzashti emas, balki shaxsiyatning shakllanishi, mardlikka tashnalik va hayotiy haqiqat bilan to'qnashuv haqidagi falsafiy polotnodir. Asar markazida turgan Turg'un obrazi orqali Qodiriy o'sha davr o'zbek yoshlarining ichki dunyosini ochib beradi. Bolakayning uloqqa tayyorgarligi — "toychasini egarlashi", akasining yuganidan yashirincha "umuldiriq" yasashi va dadasining "kumush chopqon qamchini" qidirib topishi shunchaki bolalarcha qiziqish emas, balki kattalar dunyosiga, ya'ni shon-sharaf va mardlik maydoniga kirish uchun qilingan jiddiy sa'y-harakatdir. Turg'unning egnidagi "oq jujuncha kamzuli", "amirkon etigi" va "baxmal to'ppisi" uning nafaqat tashqi qiyofasini, balki ichki g'ururini ham ifodalaydi; u o'zini chinakam "to'racha"dek va kelajakning "Turg'un chavandozi"dek his qiladi. Onasining qarg'ishlari va hadiklariga qaramay, "shayton yig'isi" qilib bo'lsa-da o'z maqsadiga erishishi bolalikdagi qat'iyatning ramzidir. Yo'l davomida Turg'un duch kelgan chavandozlar va ular bilan bo'lgan muloqot asarning ijtimoiy yukini oshiradi. Muallif o'sha davr kishilarining otga bo'lgan mehri, nasl-nasabga bo'lgan hurmati va chavandozlikni muqaddas bir kasb darajasiga ko'targanini mahorat bilan chizadi. Turg'unning bobosi haqidagi maqtovlar — "yuz-ikki yuz chavandoz ichidan uloqni yolg'iz ajratib chiqishi" haqidagi gaplar bolaning qonidagi milliy g'ururni alangalantiradi. Qodiriy "Uloq" maydoni tasvirida haqiqiy so'z san'atkori sifatida namoyon bo'ladi: chang-to'zon ichidagi g'ala-g'ovur, "bodirafrafdek" uchayotgan otlar, Salim va Murod kabi bahaybat, chapani chavandozlar obrazi asarga mislsiz dinamika va shiddat bag'ishlaydi. Bu yerda "otasi bolasini, akasi ukasini tanimaydi" deb ta'riflangan kurash — insoniy ehtirolarning eng yuqori nuqtasidir. Har kim "uloqni taqimga bosish nash'asi" uchun borini tikadi.

Biroq, Qodiriy realizmi shunchaki bayramona tasvirlar bilan cheklanib qolmaydi; u hayotning ayovsiz va qonli realligini ham ochiq ko'rsatadi. Uloqning qizg'in pallasida yuz bergan fojia — Esonboy akaning otlar oyog'i ostida qolib halok bo'lishi asarning g'oyaviy

yoʻnalishini butunlay oʻzgartiradi. Kechagina Turgʻunga hayitlik bergan, yaqin va saxovatli insonning bevaqt va fojiviy oʻlimi yosh qahramonning dunyoqarashini ostin-ustun qilib yuboradi. Bir tomonda mardlik va gʻoliblik zavqi tursa, ikkinchi tomonda inson umrining naqadar omonatligi va beshavqat oʻlim turadi. Hikoya yakunidagi Turgʻunning "tirrakdek qotib" uxlashi va ertalab onasidan janoza haqidagi xabarni eshitishi — uning begubor bolalik xayollaridan butunlay uygʻonishidir. "Mening uyqum oʻchdi" degan yakuniy jumla nafaqat jismoniy holatni, balki hayotning murakkab va fojiviy ekanligini anglab yetgan insonning ruhiy uygʻonishini anglatadi. Qodiriy ushbu asari orqali milliy shijoatni ulugʻlash bilan birga, jamiyatni har bir inson qadri va hayotning muqaddasligini tushunishga chorlaydi. Asar tili nihoyatda shirali, "shataloq otish", "choviga qamchi berish" kabi xalqona iboralar uning milliy boʻyogʻini va badiiy qimmatini abadiylikka muhrlagan.

Xulosa: Abdulla Qodiriyning “Jinlar bazmi” va “Uloqda” hikoyalari oʻzbek milliy xarakterining ikki qutbini — ichki qoʻrquvlar iskanjasidagi jaholatni hamda real hayot maydonidagi mardlik va fojiani yoritib beruvchi yaxlit badiiy koʻzgidir. Adib “Jinlar bazmi”da inson ongini kishanlagan xurofotlarni mantiq va ilm taroziiga solib fosh etsa, “Uloqda” hikoyasida mardlik shukhi ortida yashiringan hayotiy fojia orqali kitobxonni hushyorlikka va inson qadrini anglashga chorlaydi. Har ikki asar ham qahramonlarning ruhiy “uygʻonishi” bilan yakunlanishi Qodiriyning millatni maʼnaviy uygʻoqlikka va real voqeallikka tik boqishga undovchi maʼrifatparvarlik gʻoyasining oliy ifodasidir. Yozuvchining shirali tili va oʻtkir psixologik tahlili ushbu hikoyalarni oʻzbek adabiyotining oʻlmas realistik namunalari sifatida abadiylikka muhrlaydi. Ushbu hikoyalar bugungi kunda ham oʻz dolzarbligini yoʻqotmagan boʻlib, yosh avlodni fikrlashga, hushyorlikka va maʼnaviy yetuklikka undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodiriy, A. (2024). Toʻla asarlar toʻplami (5 jildlik: “Oʻtkan kunlar”, “Mehrobdan chayon”, “Diyori bakr”, “Obid ketmon”, “Adibni xotirlab”). Toshkent: Hilol Nashr.
2. . Qodiriy, A. (1916/2022). “Uloqda” hikoyasi.

3. Abdumajidov R.B., Abdulla Qodiriy–o ‘zbek realistik romanining yaratuvchisi, Samarali ta’lim va barqaror innovatsiyalar jurnali 2 (3), 417-420.